

Om de meisjes, voor de meisjes.

Een historisch perspectief op problematisering en bagatellisering van onderwerpen die te maken hebben met migratie en integratie.

Oratie uitgesproken door

Prof.dr. Marlou Schrover

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar op het gebied van
Geschiedenis van Migratie en Sociale Verschillen
aan de Universiteit Leiden
op maandag 23 mei 2011.

Universiteit Leiden

Mijnheer de Rector Magnificus, Zeer gewaardeerde toehoorders,

Het nieuwsprogramma *Hart van Nederland* bericht regelmatig over asielzoekers, die dreigen te worden uitgezet.¹ Aan het woord komen leden van het actiecomité, buurtbewoners, medeleerlingen of de burgemeester. De teksten op de spandoeken zijn gelijklopend: Milton moet blijven, Mauro moet blijven of Sahar moet blijven. Opvallend is dat er niet wordt verwezen naar andere zaken. Het gaat alleen over Milton, Mauro of Sahar. In het politieke debat worden juist wel verbanden gelegd. Minister Leers moest in de Kamer vertellen hoeveel Sahars er in Nederland waren. 400 was het antwoord.² Daarmee was Sahar, volgens Leers, ‘niet uniek genoeg’ en kon dus worden uitgewezen.³ Leers herzag zijn mening, waarop het programma *Pauw en Witteman* vier op Sahar lijkende meisjes presenteerde, met de vraag aan Leers of die nu ook mochten blijven.⁴ In Kamer moest Leers uitleggen waarom hij wel een probleem zag bij de terugkeer van Sahar naar Afghanistan, maar niet bij de terugkeer van homoseksuele mannen naar Irak.

Mijn verhandeling gaat over problematisering. De afbakening van het probleem en het leggen van verbanden is een kernelement van problematisering.⁵ Problematisering kent een tegenvoeter in de vorm van bagatellisering.⁶ Centraal in mijn betoog staat de analyse van de functionaliteit van problematisering en bagatellisering: wie doet het, wanneer en waarom? Dat is ook de kern van mijn onderzoek. Problematisering wordt bepaald door wie de articulatiemacht heeft; de macht om een probleem te definiëren. Die macht is niet in elk domein hetzelfde. In het publieke of politieke domein kan een kwestie anders gedefinieerd worden dan in het wetenschappelijke domein.⁷

In wat volgt laat ik zien hoe problematisering en bagatellisering verband houden met het aanwijzen van oorzaken: in het geval van bagatellisering wordt ontkend, door bijvoorbeeld journalisten of politici, dat iets een probleem is van de Nederlandse samenleving: het is niet ‘ons’ probleem, dus ‘wij’ hoeven ook geen oplossing te bieden. In het geval van problematisering

wordt benadrukt dat iets vooral een probleem is van migranten: het is ‘hun’ probleem en de oplossing moet derhalve van hen komen. Het onderscheid is verwant aan dat tussen migrantenmannen, die problemen *veroorzaken*, en migrantenvrouwen die problemen *hebben*.⁸ De problemen van migrantenvrouwen zijn een geaccepteerde rechtvaardiging voor interventie door de overheid, journalisten of actiegroepen.

Problematisering en bagatellisering

Bij problematisering zijn in mijn optiek, in heden en verleden, zeven fases te onderscheiden.⁹ Die zijn vergelijkbaar aan die bij het ontstaan van een morele paniek.¹⁰ Morele paniek is echter per definitie vluchtig, terwijl problematisering zich over decennia uitstrekt. De fases zijn: afbakening van het probleem, onder meer door de introductie van nieuwe termen en het oprekken daarvan, de zogenaamde *numbers game*, het gebruik van metaforen, de clustering van argumenten, personificatie en sensationisering, het aanhaken van andere onderwerpen en, als laatste, selectieve vergeetachtigheid.

Doel van het formuleren van een probleem is het leggen van een claim, door politici, journalisten of een actiegroep. Indien er een probleem is, is er reden tot interventie, bijvoorbeeld in de vorm van nieuw beleid. De afbakening van het probleem gebeurt door de introductie van nieuwe termen, die benadrukken dat een probleem nieuw is en niet verwant aan eerdere problemen. Met dat doel werd in 1944 het woord *genocide* geïntroduceerd¹¹ en in 1992 de term *etnische zuiveringen*.¹² De introductie van een term, in de literatuur aangeduid als een radicale investering, speelt een cruciale rol in de afbakening van het probleem.¹³ De keuze voor een bepaalde term is veelal impliciet en niet onderbouwd, maar is nooit neutraal. Door de samentrekking ‘economische vluchteling’ wordt bijvoorbeeld twijfel verwoord ten aanzien van de waarachtigheid van het vluchtmotief. En het gebruik van de term ‘transnationaal moederschap’, bij de beschrijving van de migratie van vrouwen, en de afwezigheid van de tegenvoeter ‘transnationaal vaderschap’, duidt op verschillen in hoe de migratie van mannen en vrouwen wordt gezien.¹⁴

Na de introductie wordt de nieuwe term opgerekt, zodat er steeds meer onder valt. Hierdoor wordt het probleem belangrijker en omvangrijker. Eindeloze discussies omtrent definitie en afbakening zorgen er ook voor dat het probleem voortdurend zichtbaar blijft. Dat versterkt de problematisering. Politiek succes, bijvoorbeeld de introductie van nieuwe beleid, leidt tot, wat genoemd kan worden, bezinking van het probleem: dat er een probleem is, wordt niet langer meer omstreden en wat de aanleiding voor de definitie van het probleem was, wordt vergeten.¹⁵

De tweede fase, de *numbers game*, heeft betrekking op het overdrijven van het aantal mensen dat door een probleem wordt geraakt en de gevolgen van het probleem.¹⁶ Het bestaat uit speculaties, bijvoorbeeld ten aanzien van het aantal illegalen in Nederland,¹⁷ het aantal draagsters van een gezichtssluier¹⁸ of het aantal gevallen van vrouwenbesnijdenis.¹⁹ Ongefundeerde, maar tegelijk vaak heel precies lijkende, schattingen zijn belangrijk bij de acceptatie van nieuw beleid.²⁰

Ten derde wordt bij problematisering gebruik gemaakt van metaforen.²¹ Alle teksten over migratie zijn doorspekt met metaforen, zoals de *melting pot*.²² Ofschoon onderzoek heeft laten zien dat die smeltkroes een mythe is, heeft de metafoor aantrekkingskracht behouden.²³ In een andere culinaire metafoor, de *salad bowl*, wordt de samenleving voorgesteld als een salade, met migranten als stukjes komkommer en tomaat: nog wel herkenbaar, maar toch onderdeel vormen van een geheel.²⁴ Veel gangbaarder en veel nadrukkelijker gerelateerd aan problematisering, zijn de water- of de inundatiemetaforen: Nederland wordt overspoeld door stromen migranten, migratie moet worden ingedamd en er moeten dijken worden opgeworpen. Watertaal wordt frequent gebruikt en meestal in negatieve zin. Omdat Nederland gedeeltelijk onder zeeniveau ligt, is het een krachtige metafoor wanneer men iets of iemand - migranten, minderheden, verandering - als een dreiging wil presenteren. De water- of inundatiemetafoor is echter geen exclusief Nederlandse metafoor. In tal van landen wordt hij sinds

het begin van de twintigste eeuw gebruikt. Opvallend genoeg heeft het eerste gebruik dat ik heb kunnen vinden in kranten wel met Nederland te maken. Op 6 december 1914 schreef de *Observer* dat 'Holland was veritably flooded by exiles' (Belgische vluchtelingen).²⁵

Alle hedendaagse Nederlandse kranten schrijven over migranten in watertaal, zoals een willekeurige greep uit recente berichten laat zien: Italië wordt overspoeld door een aanhoudende stroom van vluchtelingen uit Tunesië,²⁶ Nederland wordt overspoeld door dakloze Polen,²⁷ en de noordelijke lidstaten van EU vrezen voor een 'aanzwellende stroom' van asielzoekers, die komen via Griekenland.²⁸ Het is moeilijker om krantenberichten te vinden die geen watertaal gebruiken, dan berichten die het wel doen.

Water sijpelt door dammen en verandert land in moeras. Door middel van deze metafoor, wordt gebrek aan controle over verplaatsing gelijkgesteld met een gebrek aan controle over verandering.²⁹ Het maakt migranten onderdeel van een grote, niet vatbare massa: water. Het gebruik van watertaal is gerelateerd aan de verbeelding van de natie als een container. De buitengesloten worden binnengebracht door het bouwen van bruggen - zoals de commissie Blok stelde - waarbij de container- en de watermetaforen gecombineerd worden.³⁰ Metaforen worden in het algemeen gebruikt om kwesties simpel te maken.³¹ Een halve frase is genoeg om een dreiging neer te zetten, zonder die expliciet te benoemen.

Dat geldt ook voor het vierde element in het proces van problematisering: de clustering van argumenten. Daarbij horen routinematige combinaties zoals 'streng maar rechtvaardig' of 'streng maar noodzakelijk', die het mogelijk maken om oorzaken, problemen en belangen *niet* te benoemen.³² Er wordt verwezen naar het belang van de natie en sociale cohesie, christelijke waarden en tradities, medemenselijkheid of kosten en baten, zonder duidelijk te maken wat de dreiging of noodzaak is. Hoon of spot - bijvoorbeeld in de uitspraak dat de heden-

daagse migratie *natuurlijk* niet vergelijkbaar is met die in de verleden - maken het onnodig een uitspraak met argumenten te onderbouwen.³³ In teksten worden pakketjes kennis gebruikt, aangeduid met de term *frames*, die een tekst of betoog herkenbaar maken: ze maken het mogelijk om verbanden *niet* te benoemen en een deel van de informatie weg te laten.³⁴

Het vijfde element in het proces van problematisering is personificatie en sensationalisering³⁵: een zaak wordt opgehangen aan één persoon, over wie een verhaal wordt verteld met veel persoonlijke en vaak gruwelijke en intieme details.³⁶ Foto's van zielige hoopjes ellende spelen een belangrijke rol. Langs deze weg wordt empathie opgeroepen, meestal met vrouwen of meisjes. De individuele en persoonlijke verhalen worden, in de vorm van een korte transitieparagraaf aan het einde van het betoog, gekoppeld aan het grote probleem en de eis tot interventie. Het persoonlijke wordt door enkele zinnen getransformeerd naar het universele.

Als zesde is er het aanhaken van onderwerpen. Door die expansie wordt een probleem belangrijker gemaakt. Er zijn altijd, al dan niet geëxpliciteerde, redenen waarom onderwerpen wel of niet in samenhang met elkaar worden gepresenteerd. In het Engels wordt dat *issue linkage* genoemd: welke onderwerpen horen wel en welke horen niet bij elkaar? Onderwerpen worden strategisch aan elkaar gekoppeld,³⁷ bijvoorbeeld migratie aan veiligheid,³⁸ of de migratie van mannen aan arbeid, en die van vrouwen aan familie. Kort na de Tweede Wereldoorlog was de koppeling in het politieke debat van veiligheid, economisch herstel en migratie een manier om de Europese landen te dwingen gezamenlijk het vluchtelingenprobleem aan te pakken.³⁹

Als laatste is er de selectieve vergeetachtigheid, die niet of niet alleen een gevolg is van gebrekkige historische kennis.⁴⁰ Het strategische vergeten bestendigt de illusie van stabiliteit en homogeniteit.⁴¹ In het Engels is er een weinig gangbaar en lelijk woord: *disremembering* (onthemmeren). Het klinkt in het

Engels net zo fout als in het Nederlands. Auteurs kiezen opzettelijk *niet* voor het woord *vergeten* om te benadrukken dat er een bewust element zit in het onthemmeren.⁴² Een voorbeeld van selectieve vergeetachtigheid betreft de joods-christelijke wortels van de Nederlandse samenleving. Niemand zou voor de Tweede Wereldoorlog hebben gesproken over de joods-christelijke wortels van de Nederlandse samenleving. Voor de oorlog komt deze samentrekking in geen enkele Nederlandse krant voor, zo leerde mijn onderzoek in kranten. Bolkenstein refereerde in 1991 aan de joods-christelijke wortels toen hij het had over de onverenigbaarheid van westerse en islamitische waarden.⁴³ Daarna werd de term op grote schaal door politici en journalisten overgenomen. Tegenstellingen tussen joden en christenen en eeuwenlang antisemitisme waren opeens vergeten. Opvallend is dat eenzelfde verschuiving ten aanzien van de islam onmogelijk wordt geacht. De uitspraak van minister Vogelaar in 2007,⁴⁴ dat er in de toekomst wellicht een joods-christelijk-islamitisch referentiekader zou ontstaan, waarbij de drie geloven van hetzelfde boek en dezelfde god, elkaar zouden vinden, werd met gehooi ontvangen. Veranderingen in de samenleving blijken makkelijk te worden vergeten en zijn moeilijk voorspelbaar en voorstelbaar.

In het verleden bestond er angst voor katholisering van de Nederlandse samenleving door immigratie (vooral in de negentiende eeuw) en door de grote vruchtbaarheid onder katholieken (vooral in de twintigste eeuw).⁴⁵ In 1949 voorspelde de dominicaan C.F. Pauwels dat de Nederlandse bevolking binnen enige tientallen jaren in meerderheid katholiek zou zijn. In hervormde kring werd gevreesd dat deze meerderheid, andersdenkenden zou onderdrukken, die dan alleen nog maar het land zouden kunnen verlaten of het gewapenderhand verdedigen. Het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut probeerde die vrees te temperen en voorspelde in 1953 dat pas in 2028 50 procent van de Nederlandse bevolking katholiek zou zijn. De snelle ontkerkelijking die volgde, kon niemand zich voorstellen in 1953.⁴⁶

Bewoners van de Rotterdamse Paarlstraat hebben de gehele inboedel van een Turks pension uit de ramen van het gebouw gegooid. De eigenaar van het pension en de Turken die er woonden, hadden in de loop van de dag de buurt waar zich reeds eerder moeilijkheden voordeden verlaten.

Foto: R. Lantos. ANP: beeldnummer: 936320; datum 10-08-1972.

In Nederland is ongeveer 5 procent van de bevolking Islamitisch.⁴⁷ Mensen die islamisering van Nederland vrezen, wijzen op groei van de geloofsgroep door immigratie en natuurlijke aanwas, en voorspellen een islamitische meerderheid in Nederland in 2030 of 2050. Het CBS verwacht dat het percentage moslims zal toenemen tot 8 procent in 2050. Veel variabelen zijn onvoorspelbaar. De huwelijksleeftijd onder moslims is gestegen en het gemiddelde kindertal is gedaald. Immigratie uit islamitische landen is afgenomen en emigratie van moslims is toegenomen. Recent onderzoek laat zien dat een op de acht jonge Turkse en Marokkaanse Nederlanders zich niet ziet als moslim.⁴⁸ De voorspelling omtrent toename van het percentage Moslims in Nederland snijdt waarschijnlijk net zoveel hout als die uit 1953 omtrent het percentage katholieken. De voorspelling uit 1953 is echter allang weer vergeten, net als de angst waaruit die voorspelling voortkwam.

Selectieve vergeetachtigheid maakt het mogelijk om een probleem neer te zetten als nieuw. Dat is cruciaal voor problematisering. Tegelijkertijd wordt het probleem herkenbaar gemaakt door elementen uit een eerdere problematisering te kopiëren.

Om de meisjes

In wat volgt illustreer ik problematisering en bagatellisering aan de hand van twee voorbeelden: in het ene voorbeeld gaat het om de meisjes, en in het andere is het voor de meisjes. Het eerste voorbeeld betreft rassenrellen. Die bestaan in Nederland niet, zo wordt veelvuldig betoogd.⁴⁹ De rellen in de Rotterdamse Afrikaanderwijk in 1972 worden als uitzondering genoemd.⁵⁰ Karen Adelmund merkte in 2003 op, bij de evaluatie van het Nederlandse integratiebeleid: 'In Engeland zijn er grote rassenrellen geweest en in België heeft extreemrechts zich sterk kunnen manifesteren. In Nederland is dat de afgelopen 30 jaar nauwelijks het geval geweest, dus aan die kant was het beleid succesvol.'⁵¹

In Kamerdebatten werd het woord *rassenrellen* de afgelopen 150 jaar 15 keer gebruikt, waarvan drie keer in ontkennde,⁵² en vier keer in waarschuwendende zin.⁵³ In de overige gevallen ging het om verwijzingen naar gebeurtenissen in het buitenland. Een verklaring voor het ontbreken van het woord *rassenrel* is dat er in Nederland sowieso niet snel over ras wordt gesproken - dat is een term uit het Angelsaksische taalgebied.⁵⁴ Opvallend is echter dat de term in de Kamer wel in waarschuwendende of ontkennde zin wordt gebruikt, maar niet in erkennende vorm.⁵⁵ Nederlandse kranten gebruiken *rassenrel* evenmin voor kwesties in Nederland.⁵⁶ Het woord werd in de afgelopen 20 jaar zo'n 2000 keer gebruikt, maar vooral voor het beschrijven van problemen buiten Nederland.⁵⁷

Enkele onderzoekers hebben inventarisaties gemaakt van rellen in Nederland met een racistisch karakter.⁵⁸ Onderzoek in kranten, dat ik deed ter voorbereiding van deze oratie, leert dat er veel meer conflicten waren. Het gaat mij hier niet om de vraag of iets een *rassenrel* was of niet, maar om de vraag waarom een kwestie zo werd genoemd of niet.

In 1948 ontstond een rel in Limburg na een ruzie tussen een Belg en een Pool om een meisje. Een Poolse mijnwerker werd doodgeschoten door de politie, waarna enkele Polen een agent dood sloegen.⁵⁹ Het was geen eenmalig incident. Enkele maanden later waren er gevechten tussen Polen en Nederlanders in Heerlen.⁶⁰ De Roermondse rechtbank sprak van een Weertse onderwereld, die in actie kwam wanneer een Poolse jongen met een Nederlands meisje omging.⁶¹ In 1957 werd er gevochten tussen Hongaren, Italianen en mijnwerkers uit Heerlen en tussen Hongaren en Maastrichtenaren.⁶² Nu was, volgens een krant, niet de omgang met Nederlandse meisjes de verklaring, maar 'de snelle overgang [van de Hongaren] van communistische dictatuur naar democratische vrijheid'.⁶³

In 1958 waren er dagenlang rellen tussen Haagse en Indische jongens. Die rellen worden door auteurs genoemd.⁶⁴ Kranten schreven over rassenhaat, maar politici ontkenden dat het

rassenrellen waren.⁶⁵ Hevige rellen in 1961 in Twente tussen Spaanse en Italiaanse gastarbeiders en Nederlandse nozems worden ook door auteurs genoemd. Het ging vooral om de meisjes, verklaarden meerdere partijen, en daarmee probeerden ze het racistische karakter en de ernst van de rellen te ontkennen.⁶⁶ Er waren ook andere conflicten naast die in 1958 en 1961. In 1964 waren er rellen nadat 'negerstudenten' geweigerd waren door Amsterdamse dancings.⁶⁷ In 1966 werd er twee avondenlang gevochten tussen Nederlandse en Molukse jongeren bij een sociëteit in Geleen.⁶⁸ In 1969 raakten Turken en Molukkers met elkaar slaags in Arnhem. Aanleiding voor de grote vechtpartij, die de hele zaterdagavond en een deel van de zondag duurde, was onenigheid over een meisje, volgens de politie.⁶⁹ In 1969 werd in de Haagse Schilderswijk een pension van 50 Marokkanen aangevallen door 200 wijkbewoners. De Marokkanen vluchtten naar het dak en bestookten de aanvallers met dakpannen.⁷⁰ De aanvallers klaagden dat de Marokkanen naar Nederlandse meisjes lonkten.⁷¹ In 1970 waren er, wat een krant noemde, massale weekend-vechtpartijen tussen Nederlandse en Molukse jongeren in Groningen en Eelde. De krant vroeg zich af: 'Wat zit daar achter? Een jeugdprobleem? Een "gewone" minderheidsfrustratie?'.⁷² In 1971 dromden honderden mensen samen voor het huis van een Turk in Den Haag. De ruiten werden ingegooid en de voordeur beschadigd. De politie voerde een charge uit.⁷³ De rellen hielden drie dagen aan. Er werden jongeren gearresteerd met brandbommen en dolken. Drie overvalwagens, zes jeeps en een waterwerper waren nodig om de rellen te stoppen.⁷⁴ In hetzelfde jaar was er, wat de kranten noemden, een veldslag tussen Molukse en plaatselijke jongeren in Roermond. Een omstander werd doodgeschoten. Voor het ontstaan van Roermondse toestanden elders werd gewaarschuwd.⁷⁵ In 1972 raakten Italianen en Haarlemmers met elkaar slaags, waarbij een groot aantal slagen steekwapens werd gebruikt. Een Italiaan werd doodgestoken.⁷⁶

In 1972 waren er in de Rotterdamse Afrikaanderwijk zeven dagen lang rellen, die door kranten *rassenrellen* werden

genoemd.⁷⁷ Aanleiding was dat een Turk een huis had gekocht en wilde dat een Nederlandse vrouw met drie kinderen zijn nieuwe woning verliet. Nederlandse wijkbewoners smeten de inboedels van Turkse gezinnen en Turkse pensions op straat.⁷⁸ Een Turk trok een mes. 500 Nederlandse wijkbewoners dreigden Turken te lynchen. Relschoppers verklaarden tegenover de pers dat Turken hun wijk overnamen en dat ze jonge Nederlandse meisjes lastigvielen.⁷⁹ Turken verschansten zich op een dak en bekogelden relschoppers met dakpannen.⁸⁰ Glimmerveen's Nederlandse Volksunie verspreidde racistische pamfletten. De *Haagse Post* schreef over 'Pogrommerdam'⁸¹ en in *Televizier Magazine* werd gesteld dat zich in Rotterdam weliswaar geen herhaling van de *Kristallnacht* voltrok, maar dat het daar wel op leek. De 'Nederlands naam in het buitenland [heeft] schade opgelopen. Er wordt hier vanavond ook gefilmd door de Britse televisie,' werd op tv gemeld.⁸² En dat leek nog het ergste. Britse, Franse en Turkse kranten schreven op verbaasde toon over de rellen in het tolerante Nederland.⁸³ 'Dutch surprised by race clashes', kopte *The Guardian*.⁸⁴ Een journalist van *The New York Times* schreef 'shocked and startled' te zijn.⁸⁵ 'Dutch image of tolerance shattered' schreef *The Washington Post*.⁸⁶ Rotterdamse raadsleden spraken echter over een sociaal conflict of een 'vervreemdingsconflict'.⁸⁷ De relschoppers waren reltoeristen en opgeschoten jongens die niet wisten wat ze deden. De vergelijking met de *Kristallnacht* was 'natuurlijk [...] een beetje overdreven', schreef een krant.⁸⁸

De rellen van 1972 waren niet zo uitzonderlijk. In 1976 stak een man, volgens de politie vermoedelijk een Turk, in Schiedam een Nederlander dood. 400 Schiedamse jongeren keerden zich tegen de Turkse gemeenschap. Cafés en woonhuizen werden aangevallen en een moskee in brand gestoken.⁸⁹ 'Het was je reinste rassenrel', citeerde een krant een Turkse café-eigenaar.⁹⁰ Er werden racistische pamfletten verspreid door de Nederlandse Volksunie.⁹¹ Kranten schreven over een anti-Turkse furie. De krant voegde er voorspellend aan toe: 'de politie in ons land hoort rekening te houden met rassenrellen'.⁹²

In 1976 werd in Purmerend, na een massale vechtpartij, een Surinamer 'bijkans' in het trapportaal van een flat gelynacht door de lokale jeugd.⁹³ In 1980 waren er rellen in het Utrechtse Majellapark waarbij een Marokkaanse jongen door op 'relenbeluste Nederlandse jongeren' die 'loerden op een confrontatie met buitenlanders' in elkaar werd geslagen.⁹⁴ De politie besloot vaker te patrouilleren om te 'voorkomen dat er een soort rassenrel' ontstond.⁹⁵ Kort daarop waren er rellen in de Utrechtse Dichterswijk, tegen de toewijzing van een woning aan een Marokkaans gezin. Janmaat's Centruumpartij verspreidde racistische propaganda.⁹⁶

In 1981 bestormden enkele honderden mensen in de Tilburgse Vogeltjeswijk de woning van een Surinaams gezin. In 1983 waren er rellen tussen Molukse en Nederlandse jongeren bij een discotheek in Nijverdal.⁹⁷ In 1991 waren er herhaaldelijke botsingen, waarbij werd ontkend dat het een rassenrel was.⁹⁸ Er was een 'botsing', schreef een krant, bij een disco in Landsmeer. 75 'kleurlingen' werden door 50 Landsmeeders, bewapend met staven en een brandblusser ingesloten. De Landsmeeders zeiden: 'we gaan de zwarten witspuiten'.⁹⁹ De burgemeester van Landsmeer benadrukte dat het discorellen waren, geen rassenrellen.¹⁰⁰ Het waren bovendien relletjes, volgens de krant, en geen rellen. In 1991 vochten ook Marokkanen in Gouda met de politie. Het waren geen rassenrellen, stelde het Nederland Centrum Buitenlanders, maar dat zouden het wel kunnen worden, voegde het Centrum er waarschuwend aan toe.¹⁰¹ In 1993 werd er gevochten in Heerhugowaard. De uitbater van een discotheek wilde niets van de term 'rassenrelletjes' weten, schreef *Het Parool*. 'Het waren geen rassenrellen, maar verschillen van mening', volgens de krant. De gevechten gingen om de meisjes.¹⁰² De gevechten waren, volgens de politie, niet racistisch omdat Turken, Antilianen en Surinamers elkaar te lijf gingen en slechts weinig Nederlanders bij deze 'ordinaire kroegruzies' waren betrokken.¹⁰³ Kern van het conflict was 'territoriumdrift' en 'het lonken naar vrouwen uit de andere groep', volgens het Anti Discriminatie Buro. Over en weer werden 'wel degelijk racistische' uitspraken geschreeuwd, maar er was 'geen sprake

geweest van een racistische rel', aldus het Buro.¹⁰⁴ De politiek vond een groot arsenaal wapens.¹⁰⁵ Tientallen allochtone bewoners van Heerhugowaard ontvingen een dreigbrief van de groepering White Power.¹⁰⁶ Er werden hakenkruizen, racistische tekens en de letters WP (white power) gekalkt op een flat en een moskee.¹⁰⁷ Dat alles maakte de rellen nog niet racistisch, volgens woordvoerders.

In 2004 schreef *De Telegraaf* over rassenrellen in Goes, maar die kwalificatie werd door anderen enigszins lacherig van de hand gewezen.¹⁰⁸ In 2005 werd er in Venray gevochten tussen Turken en Lonsdalers, die racistische spreekwoorden vormden en de Hitlergroet brachten. De burgemeester noemde het een 'relatief klein fysiek incident'.¹⁰⁹ Lonsdalers zouden met bierflessen de ruiten van een Moskee hebben ingegooid, maar dat werd later ontkend. Er waren wel tientallen bierflessen naar de moskee gegooid, maar de ruiten waren al stuk en er werd van een mug een olifant gemaakt.¹¹⁰ De relschoppers kwamen bovendien van buiten Venray.¹¹¹ Het incident werd door andere kranten vreselijk opgeklapt, schreef de lokale krant.¹¹²

In 2006 werd er gevochten in de Indische buurt in Amsterdam tussen Marokkanen en Antillianen, waarbij een Marokkaan werd doodgestoken. Advocaten verklaarden tegenover *Het Parool*: 'er was geen sprake van een rassenconflict'.¹¹³ De rellen in Culemborg in 2010 tussen Molukse en Marokkaanse jongens werden rassenrellen genoemd door meerdere kranten, maar dat werd door woordvoerders vervolgens nadrukkelijk ontkend.¹¹⁴

Het beeld is wel duidelijk. In de afgelopen zestig jaar verliep bagatellisering volgens een vast patroon. Opvallend is de parallel met rassenrellen in Singapore in 1950, omtrent het Nederlandse meisje Bertha Hertogh. Er vielen 19 doden en 200 gewonden. Terwijl buitenlandse kranten massaal schreven over rassenrellen, werd in Nederlandse kranten zowel het raciale karakter en de ernst van de rellen ontkend, als de Nederlandse verantwoordelijkheid.¹¹⁵

Over de verschillende rellen ontstond vrijwel geen politiek debat. Opvallend zijn ook de verbanden die niet werden gelegd, zoals bijvoorbeeld met de moord, in 1965, op een Turk in Venlo, die door een groep racistische jongeren met een autokrik werd doodgeslagen.¹¹⁶ Of vergelijkbare incidenten in Venray¹¹⁷ en Middelburg.¹¹⁸ In 1977 verdronk een Turk nadat hij door jongeren opzettelijk in een Amsterdamse gracht was gegooid.¹¹⁹ Later werd hij het eerste dodelijk slachtoffer van racistisch geweld genoemd.¹²⁰ In 1981 werd de Antilliaan Kerwin Duinmeijer in Amsterdam doodgestoken door een skinhead. Kranten noemden ook dit het eerste dodelijke slachtoffer van racistisch geweld. In 1993 waren er tal van bommeldingen bij asielzoekerscentra waarover kranten schreven in eenregele berichtjes.¹²¹ Opvallend is ook dat er geen verband werd gelegd met het Moluks geweld in de jaren 1970. Bij Molukse acties, zoals de treinkapingen bij Wijster en De Punt, vielen elf doden.¹²² Dit geweld wordt nauwelijks in verband gebracht met andere incidenten,¹²³ ofschoon de acties werden voorafgegaan en gevolgd door vechtpartijen in het uitgaanscircuit.

Natuurlijk werd er regelmatig gevochten in het uitgaanscircuit door jongeren uit verschillende dorpen of buurten. En nozems oefenden zich in de jaren 1960 in het agentje pesten. In 1979 veranderden delen van Den Haag drie weken lang in een slagveld. Die botsingen waren niet zo heel anders dan de incidenten die ik noemde. Er kan eindeloos gediscussieerd worden of iets een rassenrel was of niet. Daar gaat het hier niet om. Waar het om gaat is dat iedere keer dat zich, wat de pers noemt, incidenten voordeden, die mogelijk racistisch waren, gezagsdragers over elkaar heen buitelden om te verklaren dat *dit* geen racisme of een rassenrel was. Incidenten werden afgedaan als ordinaire verkeersruzijs, discoruzijs of kroegruzijs door 'baldadige jongelui met een fascistisch trekje'.¹²⁴ Of gevechten tussen groepen jongens om de meisjes. Bagatellisering heeft een functie: er was geen probleem en de Nederlandse samenleving hoefde dus ook geen oplossing te bieden. Tegenover deze bagatellisering staat de problematisering.

Voor de meisjes

Een voorbeeld van problematisering is eerwraak. Het is een begrip dat tot in het oneindige is opgerekt. Terwijl niets een rassenrel was, werd alles eerwraak. De term werd geïntroduceerd in de jaren 1970.¹²⁵ Aanleiding waren enkele moordzaken in Nederland waarbij Turken waren betrokken.¹²⁶ Kranten gebruikten in eerste instantie wel het woord *eer*, maar niet *eerwraak*.¹²⁷ In 1973 werd er door de openbare aanklager in een rechtszaak opgemerkt dat een bepaalde moordzaak bezien moest worden binnen een Turkse traditie. Hij sprak echter van een gastarbeidersdrama, niet van eerwraak.¹²⁸ Kort daarop volgden enkele andere zaken waarin het woord *eer* werd gebruikt.¹²⁹ Het hof vroeg een deskundige om toelichting.¹³⁰ Krantenkoppen als ‘Turk steekt man dood’¹³¹ leidden tot vragen van journalisten en politici,¹³² en in 1976 tot de introductie van de term *eerwraak*.¹³³ De term werd meteen op grote schaal overgenomen.¹³⁴ Een openbare aanklager sprak in 1978 de vrees uit dat het aantal eerwraakzaken in Nederland zou toenemen.¹³⁵

De introductie van het woord *eerwraak* was belangrijk omdat daardoor een scherpe grens werd getrokken tussen moorden waarbij dader of slachtoffer Nederlands waren, en moorden waarbij zij Turks waren. Indien een Nederlandse man zijn vrouw uit jaloezie vermoordt, is er sprake van een *crime passionelle*, vermoordt hij zijn dochter dan is het een familiedrama. Vindt een drama plaats binnen de Turks-Nederlandse gemeenschap dan schrijven kranten over eerwraak.¹³⁶ Hiermee wordt het beeld gecreëerd dat eerwraak vaak voorkomt, en dat het iets Turks is.¹³⁷ Door de introductie van de term was de moord van een man op zijn vrouw of dochter niet alleen gruwelijk en laakbaar, maar werd het onderdeel van een veel groter en bovendien cultureel probleem. De introductie viel in een periode waarin het anderszijn van migranten in het kader van de multiculturele politiek decennialang werd gesubsidieerd. Het gevolg daarvan was een verstarring van ideeën omtrent cultuur.¹³⁸ Daardoor werd het culturele probleem ook nog eens een onoplosbaar probleem.

In de afgelopen 30 jaar is de term *eerwraak* zes keer in rechtszaken gebruikt, merendeels om te vragen om strafverzwaring.¹³⁹ Het is niet duidelijk hoeveel gevallen van eerwraak zich voordoen in Nederland door het oneindig oprekken van de term. Er wordt geschreven over eergeerelateerd geweld en daaronder valt, volgens sommige auteurs, niet alleen moord, maar ook beperking van mobiliteit, gedwongen of gearrangeerde huwelijken of dwingende kledingvoorschriften.¹⁴⁰ Ook zelfmoord wordt tot eergeerelateerd geweld gerekend. Er verscheen een groot aantal rapporten over eerwraak.¹⁴¹ In Kamerdebatten en overheidspublicaties werd het woord meer dan 1500 keer gebruikt in de laatste decennia. Pogingen het aantal eerwraakzaken te schatten leiden tot krantenberichten en Kamervragen.¹⁴² Elke moord of dood die maar iets met Turken te maken heeft - niet alleen in de relationele sfeer maar ook in de drugswereld - wordt een eerwraakzaak genoemd. Eerwraakzaken worden beschreven door een vrouw of meisje centraal te stellen. Er wordt een persoonlijk verhaal verteld, met gruwelijke details over het leven dat voorafging aan de dramatische gebeurtenis. De slachtoffers hebben een naam: Aysi¹⁴³ of Halime.¹⁴⁴ Er wordt verwezen naar eerdere zaken, veelal zonder duidelijk te maken dat die niet allemaal in Nederland voorvielen, maar bijvoorbeeld in Duitsland.

De discussie over eerwraak ontwikkelde zich parallel aan die over de zogenaamde afhankelijke verblijfsstatus. Beide discussies werden aanvankelijk niet met elkaar verbonden. Buitenlandse vrouwen, die in het kader van gezinshereniging naar Nederland kwamen, kregen een verblijfsstatus die afhankelijk was van die van hun man.¹⁴⁵ Ze konden alleen een zelfstandige verblijfsstatus krijgen nadat zij drie jaar in Nederland hadden gewoond bij hun man. Vrouwen die binnen drie jaar hun man verlieten of door hem werden verlaten, konden worden uitgezet.

Vanaf 1979 gingen organisaties van Nederlandse vrouwen zich inzetten voor buitenlandse vrouwen met een afhankelijke

Tweede Kamervoorzitter Dolman ontving op 9 maart 1981 van stichting "Blijf van Mijn Lijf" een zwartboek in verband met verblijfsproblemen voor buitenlandse vrouwen. Beeldbank Nationaal Archief Collectie ANEFO 931-3643.

11

verblijfsstatus. Aanleiding was dat blij-van-mijn-lijf huizen geen vergoeding kregen voor deze vrouwen.¹⁴⁶ De vrouwen die werden uitgezocht voor de campagnes waren allemaal Turks, ofschoon de buitenlandse vrouwen in de blij-van-mijn-lijf huizen dat niet merendeels waren.¹⁴⁷ De campagnes werden gevoerd door presentatie van individuele zaken: Halice moet blijven, Fatma moet blijven en Onzüle moet blijven.¹⁴⁸ Er was veel aandacht voor persoonlijke details en nadruk op geweld.¹⁴⁹ Een Turkse vrouwenorganisatie in Nederland deed mee aan de actie, maar waarschuwde ook voor een averechts effect; alle Turkse vrouwen werden voorgesteld als slachtoffers en Turkije als een achterlijk land.¹⁵⁰ Opvallend is dat gedurende de campagne op geen enkel moment duidelijk was hoeveel vrouwen zich in deze positie bevonden, ofschoon herhaaldelijk door politici om deze informatie werd gevraagd.¹⁵¹ In 1983 volgde een beleidswijziging. Vrouwen moesten nog steeds drie jaar getrouwd zijn voordat ze een zelfstandige verblijfsstatus konden krijgen, maar ze hoefden daarvan slechts twee jaar bij hun man in Nederland te hebben gewoond.¹⁵²

De campagne had een belangrijk gevolg. De aandacht voor huiselijk geweld onder Turken in Nederland leidde tot een groot aantal onderzoeken. Huiselijk geweld werd, zo leerde een recent onderzoek, onder allochtonen *minder* gemeld dan onder autochtonen, maar, zo concludeerden de onderzoekers, dat was een gevolg van het taboe onder allochtonen op huiselijk geweld.¹⁵³ Inmiddels is in Nederlandse publicaties de term *huiselijk geweld* omgedoopt tot *intimate terrorism*, om de ernst ervan te benadrukken.¹⁵⁴ Hiermee wordt een associatie gewekt met andere vormen van terrorisme. Huiselijk geweld en eerwraak worden nu in één adem genoemd, recentelijk bovendien ook in combinatie met seksueel misbruik binnen de familie.¹⁵⁵

Bij eerwraak zien we de introductie van een nieuwe term, het oprekken van de term, gegoochel met cijfers, clustering van argumenten met een nadruk op afhankelijkheid en kwetsbaarheid, personificatie en sensationisering, het aanhaken van zaken - de afhankelijke verblijfsstatus en huiselijk geweld - en expansie van het probleem. Dit patroon was vergelijkbaar met

discussies omtrent *loverboys*. Deze term werd geïntroduceerd in 1995. Er was een nieuw woord nodig omdat zich - althans dat was het beeld dat werd gepresenteerd - een nieuw fenomeen had aangediend; de loverboy was een pooier die meisjes verleidde en voor zich liet werken als prostituee. Hij was een mooie Marokkaanse jongen, zij een onschuldig en onnozel Nederlands meisje.¹⁵⁶ De ontdekking van de loverboy was aanleiding voor uitgebreide voorlichtingscampagnes, de samenstelling van lespakketten, toneelstukken en een stortvloed aan publicaties. Het klassieke loverboy-verhaal komt in werkelijkheid zelden voor, bewezen onderzoekers,¹⁵⁷ maar desondanks worden er tal van maatregelen genomen om de loverboy-problematiek te bestrijden, wordt het door kranten aangeduid als een groot probleem en wordt er in de Kamer gevraagd om maatregelen.¹⁵⁸

12

De berichten over loverboys lijken op die over de handel in blanke slavinnen, die kranten bezighield tussen 1900 en 1940.¹⁵⁹ Nederlandse kranten publiceerden in die periode 1526 artikelen over blanke slavinnen. In 1923 meldden enkele kranten dat de handel in blanke slavinnen een legende was. Onderzoek onder 8000 vrouwen had geleerd dat er geen gevallen waren waarin fatsoenlijke meisjes met list en geweld in bordelen werden gebracht. 'Het publiek is te dien opzichte gedurende tientallen van jaren door allerlei partikuliere vereenigingen beguicheld geworden', citeerden kranten de onderzoeker.¹⁶⁰ Het was geenszins reden om met de berichtgeving over blanke slavinnen te stoppen.

Het probleem van de loverboys werd verbreed door het aan te haken bij het onderwerp vrouwenhandel, dat internationaal sterk in de belangstelling staat.¹⁶¹ Nederlandse kranten publiceren met enige regelmaat dramatische en persoonlijke verhalen over de slachtoffers van vrouwenhandel.¹⁶² Daarbij wordt veelvuldig het woord slavernij gebruik en wordt het aantal vrouwen schromelijk overdreven.¹⁶³ Net als aan het begin van de twintigste eeuw worden de lezers gevoed met sensatie. In 1999 schreven kranten over jonge Nigeriaanse meisjes in Nederland

- sommigen 12 of 13 jaar oud - die door voodoo tot prostitutie werden gedwongen.¹⁶⁴ Na een periode van uitgebreide berichtgeving in kranten, leerde onderzoek dat het verhaal kant nog wal raakte.¹⁶⁵ Maar ondanks het feit dat het voodoo-verhaal effectief door onderzoek ontkracht is, duikt het steeds opnieuw op.¹⁶⁶ In het najaar van 2010 reisden twee Limburgse advocaten naar Nigeria om ter plekke vooedoopraktijken te onderzoeken en met moeders van 'slachtoffertjes' te praten,¹⁶⁷ ofschoon er in Nederland geen slachtoffers waren gevonden en geen aangifte door meisjes was gedaan, maar dat kwam door angst voor voodoo, volgens een krant.¹⁶⁸

Geschiedenis van Migratie en Sociale Verschillen

Kortom, de kwesties om de meisjes - de relletjes - waren heel anders dan zaken voor de meisjes. In het Engels bestaat een mooi woord: 'Gerrymandering'. Het werd in 1812 geïntroduceerd toen de grenzen van een Amerikaans kiesdistrict niet werden vastgesteld door min of meer natuurlijke afbakening - wegen, rivieren, bergketens - maar zo werden getrokken dat ze voordelig uitpakten voor degene die de grenzen bepaalde.¹⁶⁹ Dat was de gouverneur van Massachusetts, Elbridge Gerry. In een krant verscheen een spotprent waarbij zijn kiesdistrict werd voorgesteld als een salamander: min of meer de vorm van het kiesdistrict. Samentrekking van de naam van de gouverneur - Gerry - met het woord salamander leidde tot de introductie van het woord Gerrymandering.

De term gerrymandering wordt gebruikt om het proces te beschrijven waarbij bepaalde verschijnselen als legitieme en relevante onderwerpen van onderzoek worden aangemerkt, terwijl andere onderwerpen naar de achtergrond worden geschoven als niet relevant.¹⁷⁰ De vraag 'wat hoort er wel bij, wat hoort er niet bij' brengt mij bij de omschrijving van mijn leerstoel. Die luidt: *Geschiedenis van Migratie en Sociale Verschillen*. In eerste instantie was er een voorstel om de omschrijving te laten luiden: Migratie en Gender. Dat wilde ik niet omdat het dan lijkt of gender bestudeerd kan worden los van bijvoorbeeld klasse of etniciteit en dat is, in mijn optiek, niet zo. Ik ben niet

de eerste die voor een nadrukkelijker combinatie van perspectieven pleit, maar die benadering verdient meer navolging dan nu het geval is.¹⁷¹ In recente publicaties heb ik geprobeerd die combinatie nadrukkelijk te maken.

Naast het los van elkaar bestuderen van gender, klasse en etniciteit zijn er andere verkavelingen. Het economisch-historisch migratieonderzoek staat enigszins los van het sociaalhistorisch migratieonderzoek. De economisch historici richtten zich op zogenaamd meetbare verschillen,¹⁷² met potentiële migranten als calculerende burgers die een kosten-baten-afweging maken.¹⁷³ Daarbij wordt voorbijgegaan aan machtsverschillen binnen families en de invloed van netwerken of overheidsbeleid.¹⁷⁴ In het economisch-historische migratieonderzoek is er meer aandacht voor de migratie binnen Europa, die numeriek belangrijk is.¹⁷⁵ In sociaalhistorisch migratieonderzoek is er meer belangstelling voor migratie uit landen buiten Europa, die veelal als problematisch wordt voorgesteld. Het sociaalhistorisch migratieonderzoek richt zich op de nadelen van migratie (voor migranten of samenlevingen) terwijl het economisch-historisch migratieonderzoek meer oog heeft voor voordelen en meer differentieert naar klasse.¹⁷⁶ Los van dit alles staat het demografisch migratieonderzoek, dat zich richt op de zogenaamde Europese demografische zelfmoord en het demografisch tekort.¹⁷⁷ Op korte termijn zal Europa een bevolkingsopbouw kennen die in niets lijkt op de bekende kerstboomvorm. Omvangrijke immigratie zal nodig zijn om die onbalans te corrigeren, zo stellen de demografen. Dit debat lijkt nauwelijks te raken aan andere debatten.

Het is onmogelijk om alle onderwerpen met elkaar te verbinden. Dat is ook niet mijn doel. Mijn doel is wel om te onderzoeken welke onderwerpen met elkaar worden verbonden en hoe en vooral waarom dit gebeurt.¹⁷⁸

Onderzoek naar gender gaat nog teveel over vrouwen - en niet over verschillen tussen mannen en vrouwen - legt te weinig verband met klasse en etniciteit en heeft een sterk slachtof-

ferachtige insteek met eindeloze studies over een zeer beperkt aantal onderwerpen.¹⁷⁹ De wetenschappelijke literatuur over vrouwen en migratie wordt gedomineerd door publicaties over vrouwenhandel en prostitutie, min of meer parallel aan de nadruk in het publieke en politieke debat.¹⁸⁰ In het wetenschappelijke debat wordt daarnaast eindeloos en, mijns inziens, merendeels onterecht gesproken over feminisering van migratie.¹⁸¹ Hierbij wordt op grote schaal gegoocheld met cijfers.¹⁸² Er wordt gesuggereerd dat er sprake is van een toename, zonder onderbouwing. En de vermeende feminisering van de migratie wordt niet alleen als probleem gepresenteerd, maar ook als probleem uitgebouwd door er andere zaken bij aan te haken zoals vrouwenhandel, prostitutie, AIDS en illegaliteit, en in het verlengde daarvan ook terrorisme.¹⁸³

Migratie wordt in het wetenschappelijke debat op eenzelfde manier geproblematiseerd als in het publieke en politieke debat. In het publieke en politieke debat is de functie van problematisering en bagatellisering duidelijk: afschuiven of claimen van problemen. In het wetenschappelijke debat is de functie van de eenzijdige benadering minder duidelijk. Sterker gezegd: er zijn duidelijke redenen om in wetenschappelijk onderzoek de eenzijdigheid in het publieke en politieke debat te analyseren en om te bepalen waarom bepaalde zaken wel of niet geproblematiseerd worden en wie de definitiemacht heeft. Er is echter geen reden om de eenzijdigheid van het publieke en politieke debat te reproduceren in het wetenschappelijke domein. Dat gebeurt nu wel. Een benadering waarbij gelijkelijk naar klasse, gender en etniciteit wordt gekeken, zoals ik voorsta, helpt bij het doorbreken van de eenzijdigheid. Dat is het doel dat ik me stel.

Ik kom aan het einde van mijn rede. Ik wil iedereen bedanken die in brede en in engere zin mijn bevordering heeft mogelijk gemaakt. Zonder namen te noemen, wil ik benadrukken dat er mensen zijn die in een ver of nabij verleden vreselijk hun best voor mij hebben gedaan, die hun vertrouwen in mij hebben gesteld en die mij hebben gestimuleerd en geholpen. Ik ben die

mensen natuurlijk heel erg dankbaar. Ik wil verder benadrukken dat binnen onze vakgroep geschiedenis en onze afdeling ESG een bijzonder collegiale sfeer bestaat. Naar mijn idee komt dat ons werkplezier en daarmee onze productiviteit ten goede. Ik ben blij dat ik van deze club deel uitmaak.

Ik heb gezegd.

Cartoon van The Gerry-Mander, gepubliceerd in 1812 in The Boston Centinel door Elkanah Tisdale (1771-1835).

Noten

- 1 1-10-2010 Actie tegen uitzetting Afghaanse gezin Baba (vijf kinderen, negen jaar in Nederland, vervolgbericht op 9-10-2010 'Familie Baba mag blijven, handtekeningenactie heeft effect'; 7-10-2010 Mauro mag blijven; 17 jarige Angolese jongen uit het Limburgse Oostrum. Die actie werd ingezet op 18-8-2009, met vervolgberichten op 20-8, 21-8, 1-9, 22-9 en 20-10-2009 en op 9-11-2010 ('De Nederlandse staat tekende hoger beroep aan'); 8-10-2010 'doodzieke peuter Umai (India) bedreigd met uitzetting'; 29-11-2010 14 jarige Sahar (Afghaanse) dreigt te worden uitgezet, school in Leeuwarden in actie; vervolgberichten op 18-1, 19-1, 20-1, 21-1, en 27-1; 6-12-2010 over de Gambiaanse peuter Jacky, vervolgbericht op 9-2-2011; 16-12-2010 Merckys Wakunda, Congolees die bedreigd wordt met uitzetting, krijgt HBO diploma; 13-1-2011 Dawud, Aminia en hun ouders (Afghaans gezin in Aalden) moeten het land uit; 26-1-2011 Vader Mopidi moet terug naar Angola, vervolgbericht op 3-2: Angolese vader terug bij familie; 20-3-2011: toekomst Sultani's onzeker (Afghaanse gezin) 6 jarige dochter zal bij terugkeer worden uitgehuwelijkt aan 24 jarige man. Eerder acties in 2009 voor Hervien (Syrië) 'Hervien hoort hier' (21-9-en 7-12-2009) en voor Isaac Opaku uit Ghana (10-7-2009) en de familie Hamidovic uit Bosnië waarvan de man en acht kinderen wel mogen blijven, maar de moeder niet in verband met twee diefstallen (19-5-2009), en de vader van een pasgeboren baby, die het land uit moet (4-6-2009) en uit voor Milton uit Angola in Den Bosch (1-7-2008).
- 2 Kamerstuk 2011Z01969 Antwoord op schriftelijke vragen met kenmerk 2011Z01969 van G.B.M. Leers minister voor Immigratie en Asiel 21-3-2011; Ronald Van Geenen, 'Honderden Sahars in Nederland', *Algemeen Dagblad*, 22-3-2011, 6.
- 3 "“Probleem is, Sahar is niet uniek genoeg” Minister Leers gaat de rechter vragen of Afghaanse familie mag worden uitgezet', *NRC* 28-1-2011.

- 4 Pauw en Witteman 25-4-2011.
- 5 M. Billig, 'Prejudice, Categorization and Particularization: From a Perceptual to a Rhetorical Approach', *European Journal of Social Psychology* 15:1 (1985) 79-103; L. Clausen, 'Localizing the Global: 'Domestication' Processes in International News Production', *Media, Culture & Society* 26:1 (2004) 25-44.
- 6 J. Best, 'Angstrages. Cycli in de constructie van misdaad', in: P. Burger en W. Koetsenruijter (eds), *Misdaad in het nieuws. Cijfers en verhalen* (Leiden 2008) 9-24, 13; R. Witte, *Al eeuwenlang een gastvrij volk. Racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland (1950-2009)* (Amsterdam 2010) 166.
- 7 E. Laclau en C. Mouffe, *Hegemony and socialist strategy* (Londen 1985) 105.
- 8 C. Roggeband en M. Verloo, 'Dutch Women are Liberated, Migrant Women are a Problem: The Evolution of Policy Frames on Gender and Migration in the Netherlands, 1995-2005', *Social Policy & Administration* 41:3 (June 2007) 271-288. Zie ook: M. Schrover, J. van der Leun, L. Lucassen en C. Quispel (eds), *Illegal Migration and Gender in a Global and Historical Perspective* (Amsterdam 2008); M. Schrover, 'Family in Dutch Migration Policy 1945-2005', *The History of the Family* 14 (2009) 191-202; M. Schrover, 'Why Make a Difference? Migration Policy and Making Differences Between Migrant Men and Women (The Netherlands 1945-2005)', in: M. Schrover en E.J. Yeo (eds), *Gender, Migration and the Public Sphere 1850-2005* (New York 2010) 76-96.
- 9 M. Foucault, 'Polemics, Politics and Problematisations: an Interview with Michel Foucault', in: P. Rabinow (ed.) *The Foucault Reader* (Londen 1984) 381-390, 388-389.
- 10 S. Cohen, *Folk Devils and Moral Panic - The Creation of the Mods and the Rockers* (Oxford 1980) 9.
- 11 R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress* (Washington 1944) 79-96.
- 12 D. Petrovic, 'Ethnic Cleansing: an Attempt at Methodology', *European Journal of International Law* 5:4 (1994) 342-359, 343.
- 13 E. Laclau, *On Populist Reason* (Londen 2005) 110.
- 14 P. Hondagneu-Sotelo, 'I'm Here, but I'm There'. The Meanings of Latina Transnational Motherhood', *Gender and Society* 11: 5 (1997) 548-571; N. Yeates, 'A Dialogue with 'Global Care Chain' Analysis: Nurse Migration in the Irish Context', *Feminist Review* 77, Labour Migrations: Women on the Move (2004) 79-95; M. Pajnik en V. Bajt, 'Migrant Women's Transnationalism: Family Patterns and Policies', *International Migration* (2010) 1-25.
- 15 E. Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Time* (Londen 1990) 34.
- 16 Schrover, 'Family in Dutch Migration Policy; Schrover, 'Why Make a Difference?
- 17 E.M.J. Hoogteijling, *Raming van het aantal niet in de GBA geregistreerden* (Den Haag, 2002); G. Engbersen et al, *Illegale vreemdelingen in Nederland. Omvang, overkomst, verblijf en uitzetting* (Rotterdam 2002) 45; M. Schenkel, 'Migranten landen dit jaar in Malta en Italië; Door strengere Spaanse controle en ontwikkelingen in Afrika verschuiven de migratieroutes', *NRC* 19-8-2008.
- 18 *Het Parool* 12-10-2005; *De Volkskrant* 1-10-2005; 'Jeugd voor Boerkaverbod; ook Moslimjongere Wil op School Geen Gezichtsbedekking', *Spits* 12-9-2008; A. Moors, *Gezichtsluipers, Draagsters en Debatten* (Amsterdam 2009).
- 19 H. Obdeijn en M. Schrover, 'Mantra wordt stigma', *Socialisme en Democratie* 60:1 /2 (2009) 67-71.
- 20 Zoals bijvoorbeeld gebeurde bij de invoering van de wet Voorkoming Schijnhuwelijken in 1994. B. de Hart, 'De goede lobbes en de onbezonnen vrouw: gemengde relaties en het schijnhuwelijk', *Migrantenstudies* 16:4 (2000) 246-259.
- 21 G.V. O'Brien, 'Indigestible Food, Conquering Hordes, and Waste Materials: Metaphors of Immigrants and the Early Immigration Restriction Debate in the United States', *Metaphor and Symbol*, 18:1 (2003) 33-47, 33.
- 22 W. Lewis, *Paleface: the Philosophy of the 'Melting Pot'* (Londen 1929); T.D. Stewart, *Anthropology and the Melting Pot*

- (Washington 1947).
- 23 Zie bijvoorbeeld: 'Veel culturen toch een eenheid', *AD Haagsche Courant* 24-1-2011, 23; 'Meer mensen en ambitie bij AIVD; Elf verdachten zijn alweer vrij; de arrestaties passen in een Europese trend', *NRC* 28-12-2010, 5; "Ik wil betrokken zijn..."; Nieuwe series Arie Boomsma. Arie Boomsma: "Ik heb het gevoel dat wat ik doe er toe doet"; *De Telegraaf* 19-11-2010, 2; T. Krikken, 'Raadsleden hebben cursus snellezen nodig', *ANP* 30-11-2010.
  - 24 M. D'Innocenzo en J.P. Sirefman (eds), *Immigration and Ethnicity: American society: 'Melting Pot' or 'Salad Bowl'* (Westport 1992); Vergelijk ook de mozaïek-metafoor geïntroduceerd door: J. Gibbon, *The Canadian Mosaic* (Toronto 1938).
  - 25 *The Observer* 6-12-1914, 12.
  - 26 'Tunesiërs vluchten naar Italië', *Dagblad van het Noorden* 14-2-2011, 6; 'Italië overspoeld door "bijbelse uittocht" van vluchtende Tunesiërs', *Trouw* 14-2-2011; 'Invasie Tunesiërs op Lampedusa. Italiaanse autoriteiten wanhopig door plotse stroom bootvluchtelingen', *De Volkskrant* 14-2-2011, 16.
  - 27 B. van Zoelen, 'Probleempool kan het land uit', *AD* 3-2-2011, 8.
  - 28 P. de Koning en L. Starink, 'Je wordt er niet echt als mens behandeld; asielzoekers die via Griekenland Nederland in kwamen worden niet teruggestuurd', *NRC Next* 14-2-2011.
  - 29 J. Charteris-Black, 'Britain as a Container: Immigration Metaphors in the 2005 Election Campaign', *Discourse & Society* 17 (2006) 563-581, 572-573.
  - 30 S. Blok, *Bruggen bouwen*. Eindrapport integratiebeleid Tweede Kamer der Staten-Generaal, vergaderjaar 2003-2004, 28689: 8-9 (Den Haag 2004); V. Koller en P. Davidson, 'Social Exclusion as Conceptual and Grammatical Metaphor: a Cross-Genre Study of British Policy-Making', *Discourse & Society* 19 (2008) 307-331.
  - 31 M. Ellis en R. Wright, 'The Balkanization Metaphor in the Analysis of U.S. Immigration', *Annals of the Association of American Geographers* 88:4 (Dec., 1998) 686-698.
  - 32 Streng maar rechtvaardig noemt Leers zijn beleid bij herhaling. "Probleem is, Sahar is niet uniek genoeg." Minister Leers gaat de rechter vragen of Afghaanse familie mag worden uitgezet, *NRC* 28-1-2011.
  - 33 B. Prins, 'The Nerve to Break Taboos: New Realism in the Dutch Discourse on Multiculturalism', *JIMI/RIMI* 3:3 & 4 (2002) 363-379.
  - 34 T.A. van Dijk, 'Discourse Analysis: Its Development and Application to the Structures of News', *Journal of Communication* 33:2 (1983) 20-43, 30; R. M. Entman, 'Reporting Environmental Policy Debate: The Real Media Biases', *Harvard International Journal of Press/Politics* 1:3 (1996) 77-92, 77-78; D.A. Scheufele, 'Framing as a Theory of Media Effects', *Journal of Communication* 49:1 (1999) 103-122; B. van Gorp, 'Where is the Frame? Victims and Intruders in the Belgian Press Coverage of the Asylum Issue', *European Journal of Communication* 20:4 (2005) 485-508; H. Bauder, 'Media Discourse and the New German Immigration Law', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34:1 (2008) 95-112; H. Bauder, 'Immigration Debate in Canada: How Newspapers Reported, 1996-2004', *International Migration & Integration* 9 (2008) 289-310; K. Horsti, 'Hope and despair: Representations of Europe and Africa in Finnish news coverage of "migration crisis"', *Estudos em Comunicação* 3 (2008) 125-132; J. Matthes en M. Kohring, 'The Content Analysis of Media Frames: Toward Improving Reliability and Validity', *Journal of Communication* 58 (2008) 258-279.
  - 35 G. Debord, *The society of the spectacle* (New York 1994; originally published as: *La Societe du spectacle*, 1967).
  - 36 Voor voorbeelden zie: Schrover, 'Family in Dutch Migration Policy'; Schrover, 'Why Make a Difference?'
  - 37 A. Betts, *Conceptualising Interconnections in Global Governance: the Case of Refugee Protection*, RSC Working Paper 38 (Oxford 2006); A. Betts, *International cooperation in the global refugee regime*, GEG Working Paper 44 (Oxford 2008).

- 38 M. Schrover, J. van der Leun, L. Lucassen en C. Quispel, 'Illegale migratie vanuit een genderperspectief', *Kritiek. Jaarboek voor socialistische discussie en analyse* (2009) 11-36.
- 39 K. Salomon, *Refugees in the Cold War. Toward a New International Refugee Regime in the Early Postwar Era* (Lund 1991); S.A.W. Goedings, *Labor Migration in an Integrating Europe. National Migration Policies and the Free Movement of Workers, 1950-1968* (Den Haag 2005).
- 40 Zoals bijvoorbeeld in P. Scheffer, *Het land van aankomst* (Amsterdam 2007). Zie voor kritiek op deze vergeetachtigheid: I. Hoving, H. Dibbits en M. Schrover (eds), *Veranderingen van het alledaagse. Cultuur en migratie in Nederland* (Den Haag 2005); H. Obdeijn en M. Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008); M. Schrover en M. van Faassen, 'Invisibility and selectivity. Introduction to the special issue on Dutch overseas emigration in the nineteenth and twentieth century', *TSEG* 7:2 (2010) 3-31.
- 41 M. Schrover, 'Pillarization, Multiculturalism and Cultural Freezing, Dutch Migration History and the Enforcement of Essentialist Ideas', *BMGN / LCHR* 125:2/3 (2010) 329-354.
- 42 E. Miller Budick, 'Some Thoughts on the Mutual Displacements/Appropriations/ Accommodations of Culture in Several Fictions by Toni Morrison, Cynthia Ozick, and Grace Paley', *Prospects* 20 (1991) 387-404; P. Noxolo, 'Claims: A postcolonial geographical critique of 'partnership' in Britain's development discourse', *Singapore Journal of Tropical Geography* 27 (2006) 254-269.
- 43 *De Volkskrant* 12-9-1991.
- 44 *Trouw* 14-7-2007.
- 45 M. Schrover, *Een kolonie van Duitsers. Groepsvorming onder Duitse immigranten in Utrecht in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2002).
- 46 In werkelijkheid daalde het aantal katholieken naar 27 procent in 2006. F. van Poppel, 'Angst voor een katholieke meerderheid', *Demos* 23:9 (2007) 4.
- 47 J. de Beer, 'Nederlandse moslims blijven in de minderheid', *Demos*, 23:9 (2007) 1-5.
- 48 M. Maliepaard, M. Lubbers en M. Gijsberts, 'Generational differences in ethnic and religious attachment and their interrelation. A study among Muslim minorities in the Netherlands', *Ethnic and Racial Studies* 33:3 (2010) 451-472.
- 49 O. Adang, H. Quint en R. van der Wal, *Zijn wij anders? Waarom Nederland geen grootschalige etnische rellen heeft* (Apeldoorn 2010); Witte, *Al eeuwenlang een gastvrij volk*.
- 50 F. Bovenkerk, K. Bruins, L. Brunt en H. Wouters, *Vreemd volk, gemengde gevoelens; Etnische verhoudingen in een grote stad* (Meppel 1985) 10; C. Polderman, "Deze nood breekt elke wet." Het antwoord van de lokale politiek op de Rotterdamse Turkenrellen van 1972', *Holland Historisch Tijdschrift* 39:4 (2007) 257-275.
- 51 Tweede Kamer der Staten-Generaal, Vergaderjaar 2003-2004, Onderzoek Integratiebeleid, 28 689, Nr. 10 openbare gesprekken en hoorzittingen, 23. In het rapport wordt ook op meerdere andere plaatsen opgemerkt dat er in Nederland geen rassenrellen zijn geweest: 140, 193, 597. 709.
- 52 13de vergadering: vaste commissie voor de politie, maandag 14-12-1992, 13-6; 19de vergadering: vaste commissie voor het minderhedenbeleid, maandag 29-11-1993, 19-7.
- 53 9de vergadering: bijzondere commissie voor het jeugdwelzijnsbeleid, maandag 23-11-1992, 9-12; 55ste vergadering: vaste commissie voor het minderhedenbeleid, maandag 17-6-1991, 55-16; Handelingen Tweede Kamer donderdag 12-3-1981, 3932; 99ste vergadering Tweede Kamer 27-6-1991, 99-5870.
- 54 Bovenkerk, 'Rassenrellen of criminaliteit'.
- 55 Tweede Kamer der Staten-Generaal, Vergaderjaar 2003-2004, Onderzoek Integratiebeleid, 28 689, Nr. 10 openbare gesprekken en hoorzittingen, 23.
- 56 In 2004 zei Wilders, toen nog VVD-lid: 'dat van rassenrellen niet bij voorbaat een negatieve werking hoefde uit te gaan', februari 2004 *HP/De Tijd*. Die uitspraak wordt met enige regelmaat door kranten aangehaald. K. Bessems, 'Voor moslims in het bijna '40-'45'; interview', *Trouw*

- 5-2-2004; 'Hoofddoekjes lust in rauw' *Algemeen Dagblad* 5-2-2004, 3; 'Wilders (VVD) in de geest van Pim', *Het Parool* 4-2-2004; 'Wilders maakt moslimkinderen bang', *Reformatorisch Dagblad* 19-10-2010, 3; 'Oostlander: geweld dreigt', *AD De Dortenaar* 30-8-2010, 2; 'Rutte kan geen premier van alle Nederlanders zijn', *Trouw* 24-8-2010, podium 15.
- 57 R. Stiphout, 'Woonstop aan de Maas. Bijna 40 jaar geleden deed het PvdA-bolwerk Rotterdam moedige poging om zwarte wijken te voorkomen. Den Haag strafte het af', *Elsevier* 19-2-2011.
- 58 Zie bijvoorbeeld: C. Bagley, 'Immigrant Minorities in the Netherlands: Integration and Assimilation', *International Migration Review* 5:1 (Spring 1971) 18-35; K. Groenendijk, 'Verboden voor Tukkers: reacties op rellen tussen Italianen, Spanjaarden en Twentenaren in 1961', in: F. Bovenkerk e.a. (eds), *Wetenschap en Partijdigheid: opstellen voor André J.F. Köbben* (Assen 1990) 55-95; Witte, *Al eeuwenlang een gastvrij volk*.
- 59 'Als na het bal de gasten', *Peel- en Maasbode* 26-6-1948, 2; 'Gevecht tussen politie en mijnwerkers', *ZNI* 22-6-1948, 2.
- 60 'Ruzie tussen Polen en Nederlanders', *Zierikzeesche Nieuwsbode* 10-2-1949, 2.
- 61 'Weertse onderwereld', *Peel- en Maasbode* 15-11-1952, 3.
- 62 *Zierikzeesche Nieuwsbode* 10-9-1957, 5.
- 63 'Vechtpartijen van Hongaren in de mijnstreek', *Peel- en Maasbode*, 5-1-1957, 6.
- 64 Bagley, 'Immigrant Minorities in the Netherlands'; A. Cottaar en W. Willems, *Indische Nederlanders. Een onderzoek naar beeldvorming* (Den Haag 1984) 129-130; A. Cottaar, *Ik had een neef in Den Haag. Nieuwkomers in de twintigste eeuw* (Zwolle en Den Haag 1998) 100-102; J. Schuster, *Poortwachters over immigranten. Het debat over immigratie in het naoorlogse Groot-Brittannië en Nederland* (Amsterdam 1999) 232.
- 65 *De Telegraaf* 13-5-1958.
- 66 Groenendijk, 'Verboden voor Tukkers'; G. Mak, 'Seksueel vreemdelingenverkeer', *Gaan & Staàn, Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (2001) 101-122; G. Mak, Geertje, *Sporen van verplaatsing. Honderd jaar nieuwkomers in Overijssel* (Kampen 2000).
- 67 'P. Broerse, eigenaar van Caramella: "mijn dancing dicht door kleurlingen"', *Het Parool* 17-8-1964; 'Portiers tegen kleurlingen. Gevecht ging vooraf aan weren negers', *Het Parool* 13-8-1964.
- 68 'Jongeren toegang tot sociëteit ontzegd. Twee politieman- gewond bij relletjes in Geleen', *Leeuwarder Courant* 27-6-1966.
- 69 'Turken in Arnhem leveren slag met Ambonnezen', *Nieuwsblad van het Noorden* 8-12-1969, 3.
- 70 'Bewoners dak op gejaagd. Schildersbuurt belegert pension met Marokkanen', *Het Vrije Volk* 16-6-1969, 1.
- 71 Bagley, 'Immigrant Minorities in the Netherlands', 26.
- 72 'Vechtende Ambonnezen. Onrust in Groningen tegen achtergrond van "Ambon moet vrij"', *Nieuwsblad van het Noorden* 26-3-1970.
- 73 'Politiek moest ingrijpen. Haagse buurtbewoners liepen te hoop door huizen van Turkse gastarbeiders', *Zierikzeesche Nieuwsbode* 15-7-1971, 2; 'Hagenaars belegeren woning van Turken. Turkse ambassade zegt medewerking toe in woningconflict', *Leeuwarder Courant* 15-7-1971, 3.
- 74 'Vijftien Hagenaars bij rel gearresteerd. Ongeregeldheden bij huis van Turken voor derde achtereenvolgende avond', *Leeuwarder Courant* 16-7-1971, 3.
- 75 'Meer en erger "Roermonden" onvermijdelijk', *Zierikzeesche Nieuwsbode* 10-8-1971, 7; Groenendijk, 'Verboden voor Tukkers', 55.
- 76 'Groep Italianen slaags met Haarlemmers. Italiaan doodgestoken na vechtpartij in bar', *Nieuwsblad van het Noorden* 14-8-1972, 3.
- 77 *Het Vaderland* 18-8-1972, 1; *Trouw* 18-8-1972, 1; J. van Donselaar en W. Wagenaar, *Monitor racisme & extremisme racistisch en extreemrechts geweld in 2006* (Leiden 2007) 4.
- 78 *NRC* 11-8-1972, 12.
- 79 *Het Vaderland* 11-8-1972.
- 80 *Het Vrije Volk* 10-8-1972, 1; *Het Vaderland* 11-8-1972, 6.

- NRC 10-8-1972, 2.
- 81 *De Haagse Post*, 16-22-8-1972.
- 82 *Televizier Magazine*, 14-8-1972 aangehaald in Polderman, "Deze nood breekt elke wet", 266.
- 83 *The Times* 12-8-1972; Artikelen in de Turkse pers werden aangehaald in *Het Vaderland* 15-8-1972, 5.
- 84 R. Norton-Taylor, 'Dutch surprised by race clashes', *The Guardian* 16-8-1972.
- 85 F. Lewis, 'Dutch Troubled by Hints of Bias in Fights with Turkish Workers', *New York Times* 8-9-1972, 2.
- 86 'Dutch Image of tolerance Shattered', *The Washington Post* 20-8-1972, A8.
- 87 Polderman, "Deze nood breekt elke wet", 269.
- 88 'Turken weten hoe wij zijn, maar weet de paus het ook?', *Leeuwarder Courant* 15-8-1972.
- 89 'Massale wraak op Turken verrast politie in Schiedam', NRC 9-8-1976, 1; 'Volksgericht tegen Turken in Schiedam', *De Telegraaf* 9-8-1976; 'Wraakacties tegen Turken in Schiedam', *Trouw* 9-8-1976, 1
- 90 'Honderden jongelui plunderen Turkse winkels en café's. Schiedam schrikt van zichzelf', *Vaderland* 9-8-1976.
- 91 'Beledigende pamfletten verspreid in Schiedam', *Vaderland* 12-8-1976, 1; 'Spoor in steekpartij Schiedamse kermis', NRC 11-8-1976, 3.
- 92 'Anti-Turkse furie', *Leeuwarder Courant* 10-8-1976.
- 93 'Lynchpartij in Purmerend', *De Telegraaf* 18-2-1976, 8.
- 94 'Weer vechtpartijen in Utrechts Majellapark', *Utrechts Nieuwsblad* 8-7-1980, 1.
- 95 'Oorzaak is verstoring van de samenleving', *Utrechts Nieuwsblad* 8-7-1980, 11.
- 96 Bovenkerk et. al, *Vreemd volk, gemengde gevoelens*, 5.
- 97 Witte, *Al eeuwenlang een gastvrij volk*, 77, 83.
- 98 G. Mak en T-J. Meeus, 'Geen radicale conflicten verwacht in Nederland', NRC 22-6-1991, 1; G. Mak en T-J. Meeus, 'De geruisloze oorlog in Bos en Lommer; Wachten op de Nederlandse rassenrellen', NRC 22-6-1991, 3.
- 99 'Relletjes blijven uit bij heropening disco Landsmeer', NRC 7-10-1991, 13.
- 100 'Blank botst met gekleurd bij disco in Landsmeer', NRC 26-8-1991, 2.
- 101 'Eis Centrum Buitenlanders; vechtpartij met politie schokt organisatie', *Rijn en Gouwe* 24-1-1992, 3.
- 102 F. Peeters, "Al houd ik niet zo van de smeris, dit is klasse", *Het Parool* 6-12-1993, 4.
- 103 'Geen racistische aanleiding rellen in Heerhugowaard', *Trouw* 29-11-1993.
- 104 'Ook inzet extra horecapersoneel na gevechten Heerhugowaard', *ANP* 3-12-1993.
- 105 'Wapens gevonden bij intensieve politiecontroles Heerhugowaard', *ANP* 5-12-1993.
- 106 'Extra politie na gevecht', *Het Parool* 2-12-1993.
- 107 'Groeiend racisme in Noord-Holland', *Algemeen Dagblad* 23-11-1993, 4.
- 108 'Rassenrellen in Goes', *De Telegraaf* 16-3-2004, 2.
- 109 'Raad verafschuwt vechtpartij tussen Turken en Lonsdallers', *Peel- en Maasbode* 7-4-2005, 1.
- 110 'Raadslid Van de Vorle wil rekening neerleggen bij Turken. "Ingooien ruiten is valse beschuldiging"', *Peel- en Maasbode* 4-5-2005, 1.
- 111 'Raad verafschuwt vechtpartij', *Peel- en Maasbode* 7-4-2005, 3.
- 112 'Het begrip voor elkaar is zeker gegroeid', *Peel- en Maasbode*, 1-12-12205, 7.
- 113 H. Pen, 'Bij derde ruzie ging het mis; "er was geen sprake van een rassenconflict"', *Het Parool* 21-12-2006, 99.
- 114 'Oog om oog, tand om tand in Culemborgse rassenrellen. Molukkers uit hele land komen verhaal halen', *AD* 6-1-2010, 6; 'Rassenrellen. Marokkanen en Molukkers uit het hele land klaar voor veldslag. Burgemeester Culemborg: "Blijf weg!"', *De Telegraaf* 5-1-2010, 1.
- 115 M. Schrover, Problematisation and Particularisation: the Case of Bertha Hertogh', *TSEG* (2011) in druk.
- 116 'Venlonars in arrest. Klap op hoofd: Turk overleden', *Het Vrije Volk* 5-1-1965, 6; 'Droevig afscheid van de zondag vermoorde Turk', *Utrechts Nieuwsblad* 8-1-1965.
- 117 'Vermoorde Turk', *Peel- en Maasbode* 15-1-1965, 9.

- 118 'Vechtpartij te Middelburg. Turk ernstig gewond na steekpartij', *Zierikzeesche Nieuwsbode* 5-3-1972; 'Drie man in arrest na vechtpartij', *de Volkskrant* 12-6-1972, 1.
- 119 'Man kon niet zwemmen en verdrong. Eisen tot ruim drie jaar voor jongelui die Turk in het water gooiden', *Leeuwarder Courant* 23-12-1977; 'Straffen tot 3,5 jaar voor laten verdrinken Turkse gastarbeider', *Leeuwarder Courant* 6-1-1978.
- 120 J. van Donselaar en W. Wagenaar, *Monitor racisme & extreemisme racistisch en extreemrechts geweld in 2006* (Leiden 2007) 4.
- 121 'Asielzoekerscentrum Leusden korte tijd ontruimd na bommelding', *ANP* 27-7-1993; 'Eerste asielzoekers overgeplaatst', *NRC* 28-7-1993; 'Asielzoekerscentrum en gemeentekantoor ontruimd na bommelding', *ANP* 20-8-1993; 'Loze bommelding', *Het Parool* 21-8-1993; 'Valse bommeldingen asielzoekerscentrum', *Algemeen Dagblad* 21-8-1993; 'Bommelding bij asielcentrum Alkmaar', *Algemeen Dagblad* 2-11-1993; 'Bommelding in Gilze Reijen', *Algemeen Dagblad* 4-11-1993, 2. In totaal 17 brandstichtingen, 4 bomaanslagen, 8 mishandelingen, 38 valse bommeldingen, 95 bekladingen, 59 dreigbrieven en 67 zaken met stikers en pamfletten 'Twaalf maanden racisme', *Het Parool* 13-11-1993, 29.
- 122 J. Veenman, *Molukse jongeren in Nederland. Integratie met een rem erop* (Assen 2001); H. Smeets en F. Steijlen, *In Nederland gebleven. De geschiedenis van de Molukkers 1951-2006* (Amsterdam 2006).
- 123 Een uitzondering is F. Bovenkerk, 'Rassenrellen of criminaliteit', *Migrantenstudies*, 4:5 (1999) 255-270.
- 124 F.J. Buijs en J. van Donselaar, *Extreem-rechts: aanhang, geweld en onderzoek* (Leiden 1994) 61.
- 125 H.B. Ferwerda en I. van Leiden, *Eerwraak of eengerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Onderzoek gedaan in opdracht van het Ministerie van Justitie (Den Haag 2005); M. Siesling, *Multiculturaliteit en verdediging in strafzaken. Een onderzoek naar de manieren waarop in het Nederlandse strafrecht ruimte wordt gevonden voor het verwerken van de culturele achtergrond van de verdachte* (Utrecht 2006) 66; A. Korteweg en G. Yurdakul, 'Islam, Gender, and Immigrant Integration: Boundary Drawing in Discourses on Honour Killing in the Netherlands and Germany', *Ethnic and Racial Studies* (2008): 1-21; J.M. ten Voorde, 'Eerwraak in het Nederlandse strafrecht, Tekst van een lezing gehouden op de SSR studiedag 'Eengerelateerd geweld' op 14-5-2008 in de Jaarbeurs (Utrecht).
- 126 *Zierikzeesche Nieuwsbode* 16-4-1964, 5; *Het Parool* 4-6-1969, 1; *Het Vrije Volk* 4-6-1969, 1; *Zierikzeesche Nieuwsbode* 5-6-1969, 7; *Zierikzeesche Nieuwsbode* 12-11-1979, 2; *Zierikzeesche Nieuwsbode* 8-6-1972, 7; *Nieuwsblad van het Noorden* 28-6-1972, 2; *Nieuwsblad van het Noorden* 27-7-1972, 5; *Nieuwsblad van het Noorden* 28-11-1972, 1; *Nieuwsblad van het Noorden* 7-2-1973, 3; *Nieuwsblad van het Noorden* 27-2-1973, 3; *Leidse Courant* 25-10-1975.
- 127 *Leidse Courant* 25-10-1972; *Zierikzeesche Nieuwsbode* 26-10-1972.
- 128 *Nieuwsblad van het Noorden* 29-8-1973, 3.
- 129 *Nieuwsblad van het Noorden* 21-5-1975, 3; *Leeuwarder Courant* 28-7-1975; *Het Parool* 28-7-1975, 1; *Leeuwarder Courant* 26-8-1975; *Nieuwsblad van het Noorden* 17-11-1976, 3; *Leeuwarder Courant* 28-2-1977; *Nieuwsblad van het Noorden* 16-12-1977, 17.
- 130 *Het Parool* 1-11-1975, 4.
- 131 'Turk steekt man dood en verwondt ex-vriendin', *Leeuwarder Courant* 14-12-1973.
- 132 In de jaren 1970 lag het aantal moordzaken waarbij Turken betrokken waren waarschijnlijk iets boven het gemiddeld, ofschoon een inschatting moeilijk is, omdat de kans om bij een moord betrokken te raken sterk beïnvloed wordt door klasse, leeftijd en geslacht. G. Leistra en P. Nieuwebeerta, *Moord en doodslag in Nederland (1992-2001)* (Amsterdam 2003) 21.
- 133 Ferwerda en Van Leiden, *Eerwraak of eengerelateerd geweld?*
- 134 *Leeuwarder Courant* 17-11-1977; *Leeuwarder Courant* 11-7-1978; *Nieuwsblad van het Noorden* 11-7-1978, 7.

- 135 *Leeuwarder Courant* 17-8-1979.
- 136 *AD* 12-8-2009.
- 137 Dat laatste geldt overigens alleen voor Nederland en Duitsland; in de VS of Engeland wordt eerwraak geassocieerd met de Aziatische gemeenschap.
- 138 Schrover, 'Pillarization, Multiculturalism and Cultural Freezing'
- 139 Siesling, *Multiculturaliteit en verdediging in strafzaken; Nieuwsblad van het Noorden* 6-4-1979, 3. *De Telegraaf* 17-4-1979, 3.
- 140 H. Bakker, *Eerwraak in Nederland Een quickscan van de stand van zaken* (Utrecht 2003).
- 141 Zie bijvoorbeeld: C. van Eck, *Door bloed gezuiverd: eerwraak bij Turken in Nederland* (Amsterdam 2001); J. Simsek, *Alle ogen op haar gericht, eerwraak: traditioneel geweld tegen Turkse vrouwen en meisjes: een handleiding voor hulpverleners* (Utrecht 2006); R. van der Zee, *Eerwraak in Nederland* (Antwerpen/Amsterdam 2006); R. Ermers, *Eer en eerwraak: definitie en analyse* (Amsterdam 2007). Semi-autobiografische romans: K. Hilterman, *Eerwraak* (Houten 2001); N. Özer, *Haticice: een Turks drama* (Amsterdam 2007); H. Vreeswijk, *Eerwraak* (Antwerpen 2008).
- 142 P. Wierenga, 'Ook in Nederland eist 'eer' vele doden. Eerwraak. Nieuwe politiecijfers', *De Pers* 13-9-2010; Schriftelijke Kamervragen Van Klaveren en Fritsma (PVV) 16-9-2010 en schriftelijk antwoord 13-10-2010.
- 143 'Doodslag op Turk met acht jaar bestraft', *Leeuwarder Courant* 17-11-1977.
- 144 'Eerwraak na drie jaar roddelpraat. Zeven jaar eis tegen Turkse die haar verkrachter doodde', *Nieuwsblad van het Noorden* 6-4-1979, 3.
- 145 Mannen konden ook zo'n status krijgen, maar in de praktijk waren het merendeels vrouwen die deze status hadden. NCB, *De Laatste Kans, Positieve verbetering van buitenlandse vrouwen en meisjes in Nederland*, Utrecht, 1983, 12; E. Martens, Th. Roelandt en J. Veenman, *Sociale positie en voorzieningengebruik van allochtonen en autochtonen* (Rotterdam 1991); S. Bonjour, 'Ambtelijke onmin rond gezinnen van gastarbeiders. Beleidsvorming inzake gezinsmigratie in Nederland, 1955-1970, *TSEG* 5:1 (2008) 101-127, 103.
- 146 *De Volkskrant* 7-6-1983.
- 147 Handelingen Tweede Kamer 1980-1981, 16102, nr. 9, 1-6.
- 148 *Het Vrije Volk* 21-5-82, *Het Parool* 21-5-82, *NRC* 21-5-1982; *Het Parool* 12-7-1982; *Het Vrije Volk* 24-4-1982.
- 149 *Het Vrije Volk* 24-4-1982 en 21-5-1982; *Het Parool* 21-5-1982; *NRC* 21-5-1982.
- 150 De actie werd geleid door de Aktiegroep Zelfstandig Verblijfsrecht Buitenlandse Vrouwen, die 1985 opging in Het Comité Zelfstandig Verblijfsrecht voor Migrantenvrouwen (KZV) dat zich samenvoegde met het HTKB, MCVN, Blijf van m'n Lijf, The Surinaams-Hindoestaanse vrouwenorganisatie SITARA en het Clara Wichmann Instituut. W. Tinnemans, *Een Gouden Armband. Een Geschiedenis Van Mediterrane Immigranten in Nederland (1945-1994)* (Utrecht 1994) 182; S. Kraus, 'Ze hebben u thuis harder nodig, mevrouw! Een emotionele of zakelijke benadering van vrouwelijke arbeidsmigratie?', in: C. Kohlmann, S. Kraus en I. Orobio de Castro (eds), *Vrouwen in het migratiebeleid* (Den Haag 2003) 13-24.
- 151 Schrover, 'Why Make a Difference?', 76-96.
- 152 S. Kraus, 'Migrantenvrouwen en vrouwelijke migranten. Beeldvorming en werkelijkheid in het migratiebeleid', in: C. Kohlmann, S. Kraus en I. Orobio de Castro (eds), *Vrouwen in het migratiebeleid* (Den Haag 2003) 5-12; *Algemeen Dagblad* 9-6-1982
- 153 Tom van Dijk en Erik Oppenhuis, *Huiselijk geweld onder Surinamers, Antillianen en Arubanen, Marokkanen en Turken in Nederland. Aard, omvang en hulpverlening* (Hilversum 2002) 7.
- 154 H.C.J. van der Veen en S. Bogaerts, *Huiselijk geweld in Nederland Overkoepelend syntheserapport van het vangst-hervangst-, slachtoffer- en daderonderzoek 2007-2010* (Den Haag 2010) 15.
- 155 'Transparant misbruik slachtoffers eerwraak', *Nederlands Dagblad* 12-10-2010, 8.

- 156 F. Bovenkerk, M. van San, M. Boone, T. Boekhout van Solinge, en D.J. Korf, 'Loverboys' of modern pooierschap in Amsterdam (Utrecht 2004) 5.
- 157 Bovenkerk et al, 'Loverboys' of modern pooierschap, 34.
- 158 P. Burger en W. Koetsenruijter, 'Nieuws over loverboys komt uit een klein kaartenbakje. Inhoudsanalyse van berichtgeving in Nederlandse nieuwsmedia (1995-2005)', in: Burger en Koetsenruijter (eds), *Misdaad in het nieuws*, 37-60, 40.
- 159 Waaronder de Amsterdamse dissertatie van W.L.A. Col-lard, *De "handel in blanke slavinnen"* (Amsterdam 1900); 'Blanke slavinnen', *Het nieuws van de dag* 16-9-1901. 'Het vermiste Duitse meisje', *Het Vaderland* 27-11-1921; *Het Vaderland* 21-2-1935; J. Doezema, Loose Women or Lost Women? The Re-emergence of the Myth of White Slavery in Contemporary Discourses of Trafficking in Women', *Gender Issues* (Winter 2000) 23-50; D.F. Haynes, 'Used, Abused, Arrested and Deported: Extending Immigration Benefits to Protect the Victims of Trafficking and to Secure the Prosecution of Traffickers', *Human Rights Quarterly* 26 (2004) 221-272; P. de Vries, "'White Slaves" in a Colo-nial Nation: The Dutch Campaign Against the Traffic in Women in the Early Twentieth Century', *Social & Legal Studies* 14:1 (2005) 39-60; J. Oudshoorn 'The Political Debates on Prostitution and Trafficking of Women', *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 12:1 (Spring 2005) 141-155; J. Doezema, 'Now You See Her, Now You Don't: Sex Workers at the UN Trafficking Proto-col Negotiations', *Social Legal Studies* 14 (2005) 61-89;
- 160 'De handel in blanke slavinnen. Een legende?', *Suriname: koloniaal nieuws- en advertentieblad* 19-6-1923; 'De zaak Zwaan te Berlijn', *Het Vaderland* 22-4-1923.
- 161 K. Koser, Irregular Migration, State Security and Human Security. A paper Prepared for the Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on Inter-national Migration September 2005, 7.
- 162 *NRC* 10, 11 en 15-2-1988; *Leeuwarder Courant* 24-12-1985.
- 163 *Nijmegens Dagblad* 11-5-1985; *NRC* 15-9-1987, *De Volkskrant* 2-2-1988, *NRC* 10 en 152, 14-7-1988, *De Volkskrant* 26 en 27-11-1987, 28-1, 2-2, 2-6, 14-7-1988; *Leeuwarder Courant* 5 en 15-9, 12-7-1988; M. Huygen, 'Ministerie so-ciale zaken ziet prostituees als artiesten', *NRC* 29-1-1988; *NRC* 15-2-1988.
- 164 *De Volkskrant* 7-4-1999.
- 165 R. van Dijk, "'Voodoo" on the Doorstep: Young Nigerian Prostitutes and Magic Policing in the Netherlands', *Africa: Journal of the International African Institute* 71:4 (2001) 558-586; *De Gelderlander* 11-1-2000
- 166 'Uitspraak in zaak "moderne slavernij"', *ANP* 29-10-2010; 'Activist Nigeria verdacht van mensensmokkel', *ANP* 7-3-2011.
- 167 'Voodoo bij mensenhandel', *Limburgs Dagblad* 26-10-2010, 8.
- 168 'Vijf jaar cel door mensenhandel', *De Gooi- en Eemlan-der* 21-9-2010; 'Hoererij met gemeentelijke vergunning; Nederland', *NRC* 10-9-2010.
- 169 K.C. Martis, 'The Original Gerrymander', *Political Geo-graphy* 27:4 (November 2008) 833-839.
- 170 L. Bosniak, *The Citizen and the Alien: Dilemmas of Con-temporary Membership* (Princeton 2006).
- 171 Voor een uitgebreide bespreking van de literatuur zie: M. Schrover en E.J. Yeo, 'Introduction: Moving the Focus to the Public Sphere', in: Schrover en Yeo (eds), *Gender, Migration and the Public Sphere*, 1-13.
- 172 Voor enkele recente voorbeelden zie: T.J. Hatton, The Cliometrics of International Migration: A Survey. C.E.P.R. Discussion Papers, CEPR Discussion Papers: 7803. 2010; W. Naude, 'The Determinants of Migration from Sub-Saharan African Countries', *Journal of African Economies* 19:3 (Juni 2010) 330-356; J. Gibson, D. McKenzie en S. Stillman, Accounting for Selectivity and Duration-Dependent Heterogeneity When Estimating the Impact of Emigration on Incomes and Poverty in Sending Areas. The World Bank, Policy Research Working Paper Series: 5268 (2010); F. Mandelman en A. Zlate, Immigration, Re-

- mittances and Business Cycles. Board of Governors of the Federal Reserve System (U.S.), International Finance Discussion Papers: 998 (2010); M. Manacorda, A. Manning en Jo. Wadsworth, The Impact of Immigration on the Structure of Wages: Theory and Evidence from Britain. C.E.P.R. Discussion Papers, CEPR Discussion Papers: 7888 (2010); F. D'Amuri, G.I.P. Ottaviano en G. Peri, 'The Labor Market Impact of Immigration in Western Germany in the 1990s', *European Economic Review* 54:4 (mei 2010) 550-570.
- 173 O. Stark, *The Migration of Labour* (Cambridge 1991); J. Assuncao en L. Carvalho, Financial Constraints, Endogenous Educational Choices and Self-Selection of Migrants. RAND Corporation Publications Department, Working Papers: 758 (2010); Zie ook Hatton, The Cliometrics of International Migration, 4. Voor een kritiek op dit type benaderingen zie bijvoorbeeld: C. Brettell, *Men Who Migrate, Women Who Wait. Population and History in a Portuguese Parish* (Princeton 1986); S. Grasmuck en P. Pessar, *Two Islands: Dominican International Migration* (Berkeley 1991); U. Erel, 'Soziales Kapital und Migration: Die Kraft der Schwachen?', in: C. Varela, M. Do Mar en D. Clayton (eds), *Migration, Gender, Arbeitsmarkt; Neue Beitrage zu Frauen und Globalisierung* (Königstein/Taunus 2003) 154-185.
- 174 Voor uitzonderingen en kritieken: M. Boyd, 'Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas', *International Migration Review (IMR)* 23:3 (1989) 638-670; A. Portes en J. Sensenbrenner, 'Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action', *American Journal of Sociology* 98:6 (1993) 1320-1350; P. Hondagneu-Sotelo, *Gendered Transitions: Mexican Experiences of Immigration* (Berkeley 1994); J. Goss en B. Linquist, 'Conceptualising International Labour Migration: a Structuration Perspective', *IMR* 29:2 (1995) 317-351; C. Tacoli, 'Gender and International Survival Strategies: a Research Agenda with reference to Filipina Labour Migrants in Italy', *TWPR* 17:2 (1995) 199-212; B. Henkes, 'Maids on the Move: Images of Femininity and European Women's Labour Migration during the Interwar years', in: P. Sharpe (ed.), *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives* (New York 2001) 227-230; S.R. Curran en A. Saguy, 'Migration and Cultural Change: A Role for Gender and Social Networks?', *Journal of International Women's Studies* 2 (2001) 54-77.
- 175 Zie bijvoorbeeld: Ingenue Team, 'The Larger Europe: Technological Convergence and Labour Migration', *Revue Economique* 57:4 (July 2006) 823-850; D. Gorlich en C. Trebesch, 'Seasonal Migration and Networks--Evidence on Moldova's Labour Exodus', *Review of World Economics/Weltwirtschaftliches Archiv* 144:1 (2008) 107-133; V. Borgy en X. Chojnicki, 'Labor Migration: Macroeconomic and Demographic Outlook for Europe and Neighborhood Regions', *Economie Internationale* 119 (3rd Trimester 2009) 115-153.
- 176 Zie bijvoorbeeld: T. Liebig en A. Sousa-Poza, 'Migration, Self-Selection and Income Inequality: An International Analysis', *Kyklos* 57:1 (2004) 125-146; F. Memaj, A. Koxhaj en A. Qarri, 'The Challenges of Brain Drain in South East Europe: Albania's Case', *Journal of European Economy* 7 Special Issue (2008); F. Docquier, L. Marchiori en I-L. Shen, Brain drain in globalization: A general equilibrium analysis from the sending countries' perspective. CEPR Discussion Papers: 7682. 2010.
- 177 Demografisch tekort: is Europa aan het uitsterven? <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=NL&type=IM-PRESS&reference=20080204FCS20431#title1> ; Europese 'blue card' als oplossing voor illegale immigratie? <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=IM-PRESS&reference=20070921STO10548&language=NL>; Migratie niet zaligmakend voor vergrijzingsprobleem http://www.europa-nu.nl/id/vhz6d6ed-w6at/migratie_niet_zaligmakend_voor (geraadpleegd op 20-3-2011).
- 178 Obdeijn en Schrover, 'Mantra wordt stigma'.

- 179 Voor een nadere bespreking van de literatuur op dit punt zie: M. Schrover, 'Gender en etniciteit. Overeenkomst en verschil in historisch perspectief', *Gaan & Staan. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (Amsterdam 2001) 180-207; M. Schrover, 'Verschillen die verschil maken: inleiding op het themanummer over gender, migratie en overheidsbeleid in Nederland en België in de periode 1945-2005', *TSEG* 1 (2008) 2-22; Schrover et al, *Illegal migration and gender*.
- 180 A. Phizacklea, 'Migration and Globalization: a Feminist Perspective', in K. Koser en H. Lutz (eds), *The New Migration in Europe* (Londen 1998) 21-38; R. Andrijasevic, *Trafficking in Women and the Politics of Mobility in Europe* (niet gepubliceerde dissertatie Universiteit Utrecht: Utrecht, 2004); T-D. Truong, 'Gender, Exploitative Migration, and the Sex Industry: a European Perspective', *Gender Technology and Development* 7 (2003) 31-52; L. Agustin, 'Migrants in the Mistress's House: Other Voices in the "Trafficking Debate', *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 12:1 (Spring 2005) 96-117, 108.
- 181 Zie bijvoorbeeld: R. King en E. Zontini, 'The Role of Gender in the South European Immigration Model', *Papers* 60 (2000) 35; L. Oso Casas en J-P. Garson, *The Feminisation of International Migration. Migrant Women and Labour Market Diversity and Challenges* (OECD and European Commission Seminar Brussels, 26-27 September 2005); T. El-Cherkeh, E. Stirbu, S. Lazaroiu en D. Radu, *EU-Enlargement, Migration and the Trafficking of Women: the Case of South Eastern Europe*. HWWA-report 247 (Hamburg 2004); M. Kavar, 'Gender and Migration: Why are Women More Vulnerable', *Femmes et Mouvement: genre, migrations et nouvelle division internationale du travail*, 71-87 (Geneva 2004) Colloquium Graduate Institute of Development Studies. Web site: www.unige.ch/iued/new/information/publications/pdf/yp_femmes_en_mvvt/10-m.kavar.pdf, A. Blunt, 'Geographies of Diaspora and Mixed Descent: Anglo-Indians in India and Britain', *International Journal of Population Geography* 9 (2003) 281-294; OECD SOPEMI, *Trends in International Migration. Continuous Reporting System on Migration. Annual report 2001* (2001) 27; C. Wihtol de Wenden, 'Young Muslim Women in France: Cultural and Psychological Adjustments', *Political Psychology* 19:1 (March 1998) 133-146, 136.
- 182 M. Boyd en M. Vickers, '100 Years of Immigration in Canada', *Canadian Statistical Trends* (Autumn 2000) 2-13, 6; D. Hoeder, *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium* (Durham 2002) 517-519; S. Castles en M.J. Miller, *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World* (New York 2003) 7-9, 188; M.J. Alcalá, *UNFPA State of the World Population 2006. A passage to hope. Women and international migration* (New York 2006) 22.
- 183 Zie bijvoorbeeld: J. Ryan, 'Chinese Women as Transnational Migrants: Gender and Class in Global Migration Narratives', *International Migration* 40:2 (2002) 93-116; N. Piper, 'Feminization of Labor Migration as Violence Against Women: International, Regional, and Local Nongovernmental Organization Responses in Asia', *Violence Against Women* 9 (2003) 723-745; P. Dannecker, 'Transnational Migration and the Transformation of Gender Relations: The Case of Bangladeshi Labour Migrants', *Current Sociology* 53 (2005) 655-674; A. Lepp, 'Trafficking in Women and the Feminization of Migration. The Canadian Context', *Canadian Woman Studies. Les Cahiers De La Femme* 21/22:4 (2002) 90-99; G. Labadie-Jackson, 'Reflections on Domestic Work and the Feminization of Migration', *Campbell Law Review* 31 (2008) 67-90.